

University of Tehran Press

Basics of Legitimate Defense and Human Rights with an Emphasis on the Defense Thought of the Supreme Leader of the Islamic Republic

Seyyed Mahdi Ahmadi Nik^{1*} | Mohammad Hassanzadeh²

1. Corresponding Author, Foreign professor of jurisprudence and principles of Mashhad seminary and assistant professor of the department of jurisprudence and fundamentals of law at Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran. E-mail: ahmadinik@razavi.ac.ir

2. Bachelor of Law student of Razavi, University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran. E-mail: mohammad.hasanzadeh201392@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:

Research Article

Article History:

Received: 17 January 2024

Revised: 24 January 2024

Accepted: 09 November 2024

Published online 03 March 2025

Keywords:

*basics of defense,
human rights,
legitimacy,
leadership's defense thought.*

ABSTRACT

Based on nature, wisdom and religious principles, all human beings have the right to legitimate defense. This kind of defense is accepted by Islam and is one of the components of the Supreme Leader's defense system. The authors analyzed this issue using a descriptive-analytical method. They aimed at explaining the religious foundations of legitimate defense and creating a platform for pursuing the issuance of a binding resolution to support legitimate defense. The findings of the study indicate that neither Islam nor human rights accept domination, and recommend rejecting and confronting it. In the meantime, although some international organizations have tried to help establish security by establishing laws, due to the lack of effective and practical support, these efforts have not yielded significant results. The obvious example of that is the crimes of the Zionist regime in occupied Palestine, Gaza, and Lebanon, as well as the invasion of Yemen. It is suggested that the Ministry of Foreign Affairs and legal institutions of the country, in consultation with the governments of Islamic and aligned countries, as well as the United Nations and human rights institutions, issue a binding resolution for trial and compensation for the damages caused by the aggressors and all-round support for legitimate defense.

Cite this article: Ahmadi Nik, M.& Hassanzadeh, M. (2025). Basics of legitimate defense and human rights with an emphasis on the defense thought of the supreme leader of Islamic republic. *Islamic Jurisprudential Researches*, 21, (1), 15-30.
<http://doi.org/10.22059/jorr.2024.370613.1009415>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jorr.2024.370613.1009415>

دانشگاه تهران

نشریه پژوهش‌های فقهی

سایت نشریه: <https://jorr.ut.ac.ir/>

شاپا الکترونیکی: ۶۱۹۵-۲۴۲۳

مبانی دفاع مشروع و حقوق بشر با تاکید بر اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری مدّ ظله العالی

سیدمهدی احمدی نیک^{۱*} | محمد حسن زاده^۲

۱. نویسنده مسئول، استاد خارج فقه و اصول حوزه علمیه مشهد و استادیار گروه فقه و مبانی حقوق دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران. رایانامه:

ahmadinik@razavi.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی حقوق دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران. رایانامه: mohammad.hasanzadeh201392@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۸/۱۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۱۳

کلیدواژه:

اندیشه دفاعی رهبری،

حقوق بشر،

مبانی دفاع مشروع.

استناد: احمدی نیک، سیدمهدی و حسن زاده، محمد (۱۴۰۴). مبانی دفاع مشروع و حقوق بشر با تاکید بر اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری مدّ ظله العالی. پژوهش‌های

فقهی، ۲۱ (۱)، ص ۳۰-۱۵.

<http://doi.org/10.22059/jorr.2024.370613.1009415>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© نویسندگان

DOI: <http://doi.org/10.22059/jorr.2024.370613.1009415>

مقدمه

بدیهی است هر موجود زنده‌ای حق دفاع از خود را داشته و دارد. انسان نیز از این قانون مستثنی نیست و بر این اساس در عرصه‌های مختلف زندگی نیاز به تعیین روش‌های دفاعی متناسب با شیوه‌های تهدید دارد. بلکه می‌توان گفت فطرت انسان همواره با مفهوم دفاع مأنوس بوده و هیچ‌گاه آن را به فراموشی نسپرده است. دفاع به طور تکوینی حتی در بدن انسان هنگامی که یکی از اعضای بدن دچار بیماری می‌شود قابل مشاهده است. سیستم ایمنی بدن هر انسانی در چنین شرایطی سعی در مقابله و مبارزه با منشأ بیماری یا میکروب مهاجم دارد و در تلاش است از گسترش بیماری به سایر نقاط بدن تا حد توان جلوگیری کند. این واقعیتی است غیر قابل انکار.

از نظر اسلام، دفاع هم به صورت فردی هم به صورت جمعی است و هر دو نوع فردی و جمعی دفاع مشروع است و به حکم عقل و ادله نقلی، که در ادامه بیان خواهد شد، حقی مسلم و تکلیفی الزام آور و واجب است. دفاع به صورت فردی یعنی دفاع از جان، ناموس و مال؛ مانند دفاع شخص در برابر فرد یا افرادی که قصد جاننش کرده‌اند یا قصد ربودن اموال یا تعرض به ناموسش را دارند. دفاع به صورت جمعی یعنی مسلمانان در برابر دشمن، که به جنگ علیه آنان برخاسته است، از جان و ناموس و اموال یا سرزمین خویش به دفاع بپردازند. برخی از فقها بحث دفاع فردی را در کتاب حدود و دفاع جمعی را در کتاب جهاد مطرح کرده‌اند. اسلام به عنوان دینی کامل توجهی خاص به اصل برابری و مساوات انسان‌ها در بهره‌مندی از همه حقوق، از جمله دفاع مشروع از خود، دارد و آن را به رسمیت می‌شناسد و پیروان خود را به پایبندی به آن فرامی‌خواند؛ اصلی که اگر رعایت نشود نظام جهانی دچار صدمات جبران‌ناپذیری می‌شود. بر این اساس و برای تحقق امنیت در همه کشورهای اسلامی؛ بلکه در همه جای عالم، مسلمانان باید بیش از پیش همدلی داشته باشند و دولت‌های اسلامی باید درصدد تصویب قطعنامه‌ای الزام‌آور در برخورد با متجاوز برآیند. اکنون این سؤال مطرح است که مبانی چنین دفاع مشروعی چیست؟ رابطه آن با حقوق بشر و اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری چگونه است؟

بدون شک وجود دهه‌ها آیه از قرآن و صدها روایت در این رابطه، علاوه بر دلیل عقلی، وظیفه مسلمانان را مشخص و معین نموده است. اما باید بر این نکته تأکید کرد که تحقق اهداف، از جمله به رسمیت شناخته شدن دفاع مشروع، علاوه بر همدلی مسلمانان و مقاومت و ایستادگی و نیز تلاش دولت‌های اسلامی برای تدوین و تصویب قطعنامه‌ای الزام‌آور نیازمند توجه به رهنمودهای مقام معظم رهبری است که در جریانات دشوار با الهام از قرآن کریم و سنت معصومان با ارائه رهنمودهای خردمندانه و به موقع راه درست را به مردم نشان می‌دهد.

درباره پیشینه تحقیق باید اشاره کرد بین آثار مکتوب مقالات و کتاب‌هایی درباره دفاع مشروع و حقوق بین‌الملل تدوین و به مخاطبان و علاقه‌مندان این‌گونه بحث‌ها عرضه شده و هر یک با نگاهی خاص تلاش‌های سودمندی را به کار بسته و به بررسی دفاع مشروع پرداخته‌اند که مرتبط‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از «بررسی و مقایسه دفاع مشروع از نگاه اسلام و حقوق بین‌الملل» (چمنی، ۱۴۰۲: ۹۷-۱۱۷) که به بیان مشابهت‌ها و تفاوت‌های دفاع در اسلام و حقوق بشر پرداخته است، «تروریزم و دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل» (کرم‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۶۵-۱۸۱) که به بررسی توسل به زور در برابر تروریزم پرداخته است، «دفاع مشروع و بازدارنده از منظر حقوق بین‌الملل اسلامی» (حقیقت‌پور، ۱۳۹۹: ۳۵-۵۶) که به بررسی دفاع پیش‌دستانه پرداخته و به طور اساسی متفاوت از پژوهش پیش رو است، «مشروعیت کاربرد زور در روابط بین‌الملل یا نقض مکرر منشور ملل متحد» (ظریف و آهنی‌امینه، ۱۳۹۱: ۴۱-۸۲) که بیشتر به غیر مشروع بودن کاربرد زور در روابط بین‌الملل پرداخته است. اما همان‌طور که ملاحظه می‌شود هیچ‌یک بحثی درباره مبانی دفاع مشروع و حقوق بشر با تأکید بر اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری مطرح نکرده‌اند.

درباره پژوهش حاضر باید گفت تبیین دفاع فردی و جمعی مشروع، اهمیت و رابطه آن با حقوق بشر، همچنین پاسخ غیر مستقیم به برخی از پندارهای نابه‌جا در این زمینه، ارایه مستندات قرآنی و روایی در ارتباط با دفاع مشروع به منظور تبیین وظیفه همه مسلمانان در مقابله با تجاوزگران، و نیز الگوگیری از آموزه‌های دفاعی اسلام با تأکید بر اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری و بیان رهنمودهای ایشان در این رابطه و تقویت بیشتر تفکر مقاومت در مقیاس بین‌الملل اسلامی و نیز ارائه پیشنهاد به دولت‌های اسلامی، نهادهای حقوق بشری، سازمان ملل و زیرمجموعه‌های آن مبنی بر الگوگیری از آموزه‌های دینی در تدوین قطعنامه‌ای

الزام آور مبنی بر محاکمه و محکومیت متجاوز برای پرداخت خسارات وارده به منظور پشتیبانی از دفاع مشروع و حامیان آن از نوآوری‌های تازه‌سامان‌یافته به شمار می‌آید.

مفهوم‌شناسی

جهاد در لغت به معنای جهد (نیرو) است. برخی از واژه‌نگاران گفته‌اند جهد یعنی سختی و در ادامه گفته شده با دشمن جهاد کرد بدین معناست که در راه خدا با او جنگید. جهاد یعنی جنگ با دشمنان و به کار گرفتن همه توان و نیروی گفتار یا رفتار با نیت خالص برای خدا (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۳: ۱۳۳؛ حسینی، ۱۳۸۲: ۲۶) و نیز گفته شده اصل معنای جهاد عبارت است از به کار بردن همه توان و نیروی خود در کاری که به طور معمول با خواهش نفس سازگار نیست و این بر سه گونه است: ۱. نبرد با دشمن آشکار؛ ۲. نبرد با شیطان؛ ۳. نبرد با نفس (حسینی، ۱۳۸۲: ۲۶). همچنین گفته شده ریشه این کلمه به معنای مشقت است (ابن‌فارس، ۱۴۰۴ ج ۱: ۴۸۶).

درباره معنای اصطلاحی جهاد گفته شده در واقع گونه‌ای خاص از تلاش است؛ یعنی مبارزه کردن در راه خدا با جان و مال و دارایی‌های دیگر خود با هدف گسترش اسلام یا دفاع از آن (ابن‌عابدین، ۱۴۰۷ ق، ج ۳: ۲۱۷). همچنین گفته شده جهاد اصغر مقاومت و ایستادگی در برابر دشمن است (نجفی، ۱۳۶۳، ج ۲۱: ۳۵۰) و نیز گفته شده جهاد گونه‌ای خاص از تلاش است؛ یعنی مبارزه کردن در راه خدا با جان و مال و دارایی‌های خود در نبرد با کافران و متجاوزان با هدف گسترش و اعتلای اسلام و برپا داشتن شعائر و دفاع از آن (نجفی، ۱۳۶۳، ج ۲۱: ۳). در این تحقیق جهاد به معنای دفاع از جان و مال و ایستادگی در برابر زیاده‌خواهی‌های دشمن است.

مفهوم دفاع

واژه‌نگاران معانی متعددی را برای دفاع ذکر کرده‌اند که عبارت‌اند از: ۱. دور کردن و راندن با قوت؛ ۲. کوچ کردن؛ ۳. حمایت؛ ۴. یاری کردن؛ ۵. رد کردن و برگرداندن (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱: ۵۱۱). حقوقدانان هم معنای دفاع مشروع را مقاومت در برابر تجاوز نامشروعی که یا واقع شده یا در شرف وقوع است یاد کرده‌اند (بهشتی دامغانی، ۱۳۹۱: ۱۵ - ۱۷). برخی هم گفته‌اند این دو واژه به صورتی ترکیبی «دفاع مشروع» در حقوق داخلی دربردارنده این معناست: «شخصی که موردت‌هاجم قرار گرفته در صورت نداشتن وقت برای توسل به قوای دولتی به منظور رفع تجاوز حق دارد به نیروی شخصی از ناموس و جان و مال خود دفاع کند» (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۳۰۳). در حقوق بین‌الملل مقصود از این واژه دفع تجاوز و تهاجم خارجی به مرزها و سرزمین یک کشور توسط دولتی است که مورد تهاجم قرار گرفته است.

دفاع مشروع جزء لاینفک هر نظام حقوقی است. امروزه دفاع مشروع به منزله یک اصل کلی حقوقی به رسمیت شناخته شده ... بنابراین دفاع مشروع «به وضعیتی اطلاق می‌شود که بر اساس آن به کشور مورد تجاوز مسلحانه حق می‌دهد تا به فوریت در مقام تهاجم مسلحانه کشور یا کشورهای دیگر با هر وسیله ممکن متوسل به زور شده و با دفاع از خود دشمن تجاوزگر را سرکوب کند.» (هاشمی‌شاهرودی، ۱۴۱۷، ج ۵: ۴۱۷؛ ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۸: ۵۴۳). صاحب‌جوهر در این باره می‌نویسد: «جنگ با کسانی که به مسلمانان حمله کرده‌اند، اگرچه دفاع است، ولی به جهاد ملحق است. همچنین است جنگ با شورشیان داخلی برای پذیرفتن حق. اما دفاع در برابر کسی که قصد دارد نفس محترمی را بکشد یا مالش را برآید و یا کسان او را به اسارت درآورد از جهاد اصطلاحی نیست، بلکه دفاع است و به همین دلیل فقیهان آن را در کتاب حدود ذکر کرده‌اند.» (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۱۷: ۴ - ۵). مراد از دفاع مشروع در این مقاله مقاومت در برابر تهاجم و تجاوز دشمن و سرکوب آن است.

مبانی دفاع مشروع

دلیل عقلی

دفاع از محسنات عقلی و امور ارتكازی در نفوس عقلا و مشترک بین همه انسان‌ها بلکه امری فطری در میان همه انسان‌هاست؛ خواه مرد باشد خواه زن، کسی نمی‌تواند آن را نادیده بگیرد. بلکه اتفاق عقلا و سیره عقلاییه در هر مذهب و ملتی دلالت می‌کند

بر این مطلب که دفاع از نفس و متعلقات از فطریات انسان بلکه در سرشت هر حیوانی است. در نتیجه می‌توان گفت دفاع امری فطری است و جزء قواعد عمومی.

اصولاً دفاع کردن از جان و مال و ناموس یک ضرورت عقلی و عقلایی است. هیچ عاقلی در برابر تجاوز به جان و مال و ناموس خود آرام نمی‌نشیند. بنابراین عقل و عقلا تجاوز را محکوم و دفاع در برابر دشمن را لازم می‌دانند. بر همین اساس می‌توان گفت دفاع مقدس نیز نوعی دفاع مشروع برای جلوگیری از ورود نیروهای بیگانه به کشور بود که همهٔ آحاد ملت ایران تمام‌قد در برابر زورگویی دشمن ایستادند و هشت سال مقاومت کردند.

دلیل نقلی

آیات

در قرآن آیات مختلفی دربارهٔ جهاد و دفاع وجود دارد که از باب نمونه به چند آیه اشاره می‌شود. سورهٔ نساء جهاد و دفاع را مورد تحسین و تشویق قرار داده (نساء/ ۹۵). برخی در تفسیر آیه آورده‌اند اگر کسی به سبب داشتن عذر شرعی، همانند کوری و لنگی و امثال آن، از شرکت در جهاد خودداری کند معذور است و حتی اگر مؤمنی اخلاصمند باشد و یاری کردن دین و خیر و اهل آن را دوست داشته باشد و از صمیم قلبش چنین آرزو کند که اگر این موانع را نمی‌داشت هم‌گام با مجاهدان در جهاد و دفاع شرکت می‌کرد مأمور نیز خواهد بود. در حدیث آمده است: «انسان به همراه کسی خواهد بود که او را دوست دارد»؛ بدین معنا که اگر انسان مجاهدی را صرفاً بدین جهت که او مجاهد است دوست بدارد پاداش مجاهدان را دارد (← مغنیه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۶۵۰). این مطلب به‌وضوح و به‌طور صریح مشروعیت دفاع را می‌رساند.

اسلام، همان‌طور که پیروان خود را از ظلم به دیگران برحذر می‌دارد، دفاع از جان و مال و ... را بر مسلمانان واجب کرده است (حج/ ۴۰). بنابراین دفاع امری مشروع و ضروری و حیاتی و تضمین‌کنندهٔ حیات و بقای جامعهٔ اسلامی و مراسم دینی است. در جایی دیگر دفاع امری ضروری و حیاتی و تضمین‌کنندهٔ حیات و بقای جامعهٔ اسلامی معرفی شده است (بقره/ ۱۹۰). همچنین در سورهٔ انفال، آیهٔ ۶۰، بر لزوم تقویت بنیهٔ دفاعی و آمادگی جنگی تأکید شده است. علاوه بر این‌ها، در آیه‌ای دیگر آمده: «أَئِنَّ لِلَّذِينَ يِقَاتُلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَ إِنْ أَلَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ.» (حج/ ۳۹). در این آیات اهمیت دفاع مشروع مورد تأکید قرار گرفته است.

خداوند در چندین آیه در توبیخ تجاوز و ستمگری به‌صراحت قاتلان را سرزنش فرموده است (آل عمران/ ۲۱ و ۱۱۲ و ۱۸۱؛ نساء/ ۱۵۴) و برای تشویق و ایجاد دلگرمی برای مؤمنان اهل مقاومت در برابر دشمن فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ.» (حج/ ۳۸). برخی در ذیل آیه نوشته‌اند مراد حضرت محمد (ص) و اصحاب اوست؛ زیرا آنان بودند که تنها بر اثر گفتن «رَبُّنَا اللَّهُ» از خانه‌هایشان رانده شدند، اما خانه‌نشین نشدند و به دفاع پرداختند (← مغنیه، ۱۳۷۸، ج ۵: ۵۴۲؛ بهشتی دامغانی، ۱۳۹۱: ۲۵ - ۴۰). در این آیه مؤمنان را بشارت پیروزی می‌دهد و می‌فرماید خداوند به منظور دفاع از مؤمنان غائلهٔ مشرکان را برطرف می‌کند و مؤمنان را یاری می‌دهد (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۱۶: ۲۱۹؛ آصفی، ۱۳۷۹: ۵۷).

از جمله آیاتی که برای جواز یا وجوب دفاع نیز مورد استدلال قرار گرفته آیات ۱۹۰ تا ۱۹۵ سورهٔ بقره و نیز آیهٔ ۴۱ سورهٔ توبه است. علامه طباطبایی در تفسیر آیهٔ فوق می‌فرماید این آیات مؤمنان را مورد عتاب قرار می‌دهد که چرا از جهاد شانه خالی می‌کنند و از خود دفاع نمی‌کنند. همچنین داستان یاری خدا از پیغمبرش را به رخ آنان می‌کشد که با آنکه بی‌یار و بی‌کس از مکه بیرون آمد چگونه خدای تعالی نصرتش داد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۹: ۲۸۳). جهاد در راه خدا با جان و مال از لوازم ایمان واقعی و درونی به خدا و روز جزاست. چون چنین ایمانی آدمی را به تقوا وامی‌دارد و مؤمن به خاطر داشتن چنین ایمانی نسبت به وجوب جهاد بصیرتی به دست می‌آورد و همین بصیرت نمی‌گذارد که در امر جهاد تناقل و کاهلی کند (← طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۹: ۳۸۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ج ۱: ۱۹۴).

برخی دیگر در ذیل آیه این‌طور بیان می‌کنند که مقصود از دو کلمهٔ خفاف و ثقال یکی از این معانی متقابل است مجرد و متأهل، فقیر و غنی، پیاده و سواره، تاجر و زارع (قرآنی، ۱۳۸۳: ۴۲۶). و در سورهٔ بقره (۲۱۸) خداوند پس از آنکه وضع مشرکان و مرتدان و نیز مجازات آن‌ها را بیان می‌کند مناسب می‌بیند که سخنی از مؤمنان و پاداش آنان نیز به میان آورد. مقصود از مهاجران کسانی است که همراه پیامبر خدا (ص) از مکه به مدینه هجرت کردند و مراد از مجاهدان کسانی هستند که برای پیروزی اسلام و مقاومت در

مقابل دشمنان آن نهایت کوشش خود را به کار بردند (مغنیه، ۱۳۷۸، ج ۱: ۵۷۲). چنان که از ظاهر برخی از آیات و تصریح برخی دیگر به دست می‌آید دفاع و نیز مقاومت در برابر دشمن امری بایسته بلکه از وظایف مهم دینی مسلمانان است.

روایات

درباره اهمیت و ضرورت جهاد در راه خدا در منابع روایی صدها روایت از پیامبر خدا^(ص) و اهل بیت عصمت و طهارت^(ع) رسیده است که جهت رعایت اختصار به برخی اشاره می‌شود. در روایتی آمده روزی اباذر در محضر رسول خداوند از ایشان پرسید بهترین عمل نزد خداوند چیست و رسول خدا فرمود ایمان به خداوند و سپس جهاد در راه خداوند (طوسی، ۱۴۱۴ ق: ۵۴۰). پیامبر اکرم^(ص) فرمود یک شب نگرهبان در راه خدا برتر است از هزار شبانه‌روز که شب‌هایش به عبادت و روزهایش به روزه‌داری سپری شود (هندی، ۱۳۶۸، ج ۴: ۳۲۶). روشن است که این سخن تصریح به دفاع از امنیت دارد. نیز فرموده در بهشت دری است که به آن «در جهادگران راه خدا» گفته می‌شود (حر عاملی، ۱۴۰۴، ج ۹: ۱۵). از امام علی^(ع) در نهج البلاغه نیز توصیه‌های اکیدی بر جهاد و دفاع مشروع وجود دارد؛ از جمله اینکه می‌فرماید، پس از ستایش پروردگار، جهاد در راه خدا دری از درهای بهشت است که خدا آن را به روی دوستان مخصوص خود گشوده است (نهج البلاغه: خ ۲۷). امام صادق^(ع) فرمود: ... بهترین چیزی که توسل‌کنندگان می‌توانند به آن توسل کنند ایمان به خداوند و رسول او و جهاد در راه خداوند است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۷: ۳۸). از امام علی بن موسی الرضا^(ع) و او از امیر مؤمنان علی^(ع) چنین نقل شده که هنگامی که حضرت مشغول خطبه بود و مردم را تشویق به جهاد می‌کرد جوانی برخاست و عرض کرد ای امیر مؤمنان فضیلت جنگجویان در راه خدا را برای من تشریح کن و امام در پاسخ فرمود من بر مرکب پیغمبر^(ص) و پشت سر آن حضرت سوار بودم و از غزوة ذات السلاسل برمی‌گشتم و همین سؤالی را که تو از من کردی من از پیامبر^(ص) کردم و پیامبر^(ص) فرمود هنگامی که جنگجویان تصمیم بر شرکت در میدان جهاد می‌گیرند خداوند آزادی از آتش دوزخ را برای آن‌ها مقرر می‌دارد و هنگامی که سلاح برمی‌دارند و آماده میدان می‌شوند فرشتگان به وجود آن‌ها افتخار می‌کنند ... (مکارم، ۱۳۷۴، ج ۹: ۱۶۹ - ۱۷۲). امیر مؤمنان^(ع) می‌فرماید که انسان مسلمان از اینکه بشنود بیگانگان به خانه مردم بی‌دفاع حمله کرده‌اند و زیورها و زینت‌های زنان را از آن‌ها گرفته‌اند اگر از غصه و تأسف بمیرد او را ملامت و سرزنش نباید کرد (نهج البلاغه، خ ۲۷).

اقسام جهاد

در فقه برای جهاد اقسامی بیان شده است. یکی از آن‌ها جهاد ابتدایی است. برخی گفته‌اند جهاد ابتدایی اختصاص به زمان پیامبر^(ص) و امام معصوم^(ع) ندارد و فقیه جامع‌الشرایطی که متصدی ولایت امر مسلمین است در صورت وجود مصلحت می‌تواند حکم به جهاد ابتدایی را صادر کند (نجفی، ۱۳۶۳، ج ۲۱: ۵۷). به نظر مشهور در فقه اسلامی جهاد ابتدایی واجب کفایی است؛ یعنی اگر تعداد مجاهدان آماده برای جهاد کافی باشد جهاد از عهده دیگران برداشته می‌شود (طوسی، ۱۳۸۷: ۲).

قسم دوم از جهاد جهاد دفاعی است. جهاد دفاعی آن است که به عنوان دفاع و جلوگیری از تجاوز دشمن انجام می‌گیرد و زمانی است که دشمن به سرزمین‌های مسلمانان و مرز و بوم آن‌ها هجوم آورده و قصد تسلط سیاسی یا نظامی یا فرهنگی یا اقتصادی بر آنان داشته باشد یا به ایجاد ناامنی اقدام کند که ایستادگی و دفاع واجب بلکه از ضروریات دینی است (— محقق حلی، ۱۴۱۸، ج ۱: ۱۱۰؛ علامه حلی، ۱۴۱۰، ج ۱: ۳ - ۳۴۲۳ - ۳۴۲؛ علامه حلی، بی‌تا، ج ۱: ۱۵۵؛ شهید اول، ۱۴۰۷، ج ۲: ۴۱؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۳: ۹۱؛ مطهری، ۱۳۷۲، ج ۴: ۲۱۱).

برخی از دانشمندان اعتقاد دارند که انگیزه‌های جهاد همان‌گونه که از منابع اسلامی یافت می‌شود این است که همه جهادهای اسلامی دفاعی‌اند (حسینی، ۱۳۸۲: ۸۰ - ۸۱). هرگاه کفار به سرزمین اسلامی حمله کنند و کسانی از آنان به دست مسلمین اسیر شوند سرنوشت اسیران جنگی در دست حاکم اسلامی است و احاد مسلمانان حق تعیین سرنوشت اسرا را ندارند (خامنه‌ای، درس ۷۵). برخی درباره آیه «وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً» (بقره/ ۱۹۳) نوشته‌اند مشروعیت جنگ در اسلام به سبب رحمت به همه انسان‌هاست (ابوزهرة، ۱۴۰۱ ق: ۴۳). در اسلام مقصود از جنگ توسعه طلبی امپریالیستی و تسلط بر جوامع دیگر نیست و فقط به سبب حمایت از آزادی و حقوق انسان‌ها است (Ezzam, 2018: 120).

دفاع مشروع از نگاه مقام معظم رهبری

آیت‌الله خامنه‌ای، مدّ ظله العالی، در دیدار با کارگزاران حج می‌فرماید ایجاد وحدت یک امر سیاسی است، و اعتصموا بحبلِ الله جمعاً و لا تفرّقوا، ما اگر در حج از ملت فلسطین یا از مظلومان دنیای اسلام مثل مظلومان یمن و دیگران دفاع می‌کنیم و حمایت می‌کنیم این سیاستی است عین تعالیم اسلامی و دفاع از مظلوم خودش یک فریضه است، یک واجب است، یک سیاست دینی است (بیانات در دیدار با کارگزاران حج، ۱۳۹۸/۰۴/۱۲). در کلامی دیگر ایشان می‌فرماید تنها چیزی که می‌تواند کشور ایران و نظام اسلامی را حفظ کند استحکام داخلی و عزم جزم بر دفاع مشروع و منطقی است (بیانات در دیدار با کارگزاران نظام، ۱۳۸۲/۰۵/۱۵).

رهبر انقلاب اسلامی در بیانی دیگر فرموده است در مباحث نظام سلطه دفاع مشروع نیروهای مقاومت، در لبنان و فلسطین، تروریسم به حساب می‌آید؛ ولی اقدامات کشورهای مستبد و نزدیک به امریکا در منطقه برخلاف حقوق بشر نیست (بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری با رهبر انقلاب، ۱۳۹۴/۰۶/۱۲). در کلام ایشان دفاع مشروع یکی از راه‌های جلوگیری از نفوذ دشمنان است.

در برخی از منابع آمده جنگ در اسلام کاملاً با مفهومی که امروز در دنیا از آن تعبیر می‌شود مغایرت دارد. زیرا امروزه اغلب جنگ‌ها به منظور استیلا بر ملت‌ها و انتقام‌جویی است؛ درحالی‌که جنگ در اسلام، که از آن به «جهاد فی سبیل الله» تعبیر می‌شود، فقط برای گسترش دین و محو آثار ظلم یا ضلالت و بت‌پرستی است و پایان و خاتمه آن نیز کمال عطوفت و مهربانی با بازماندگان مقتولان و اسراست (همدانی، ۱۴۰۴: ۱۴۷؛ عطار، ۱۳۷۸: ۳۵۱).

مقام معظم رهبری درباره معنای جهاد فرموده به معنای تلاش و مبارزه‌ای است که برای دعوت به اسلام و بسط و گسترش آن یا به عنوان دفاع در برابر تجاوز دشمن انجام می‌گیرد (خامنه‌ای، احکام عبادات، درس ۷۵).

اندیشه دفاعی

مقصود از اندیشه دفاعی در یک تعریف عام برآیند هر گونه تفکر و تأمل درباره امور دفاعی و امنیتی است و در اصطلاح دفاع حاصل از تفکر و تأمل منسجم در چارچوب نظریه اصولی و با اهمیت در مورد امور دفاعی و نظامی است (سلامی و همکاران، ۱۳۹۶: ۶).

دو اصل مهم دفاع مشروع در برابر کافران در اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری عبارت‌اند از: ۱. اصل عدم سازش با ظالمان؛ ۲. نهراسیدن از دشمن

ایشان در این رابطه می‌فرماید آنچه توانست شمشیر تیز ابرقدرت‌ها را بر ملت ایران کُند کند و آنان نتوانند آنچه را می‌خواهند در این کشور انجام دهند در یک جمله مستتر است که روح همه چیزهاست و آن عبارت است از روح ایستادگی و تسلیم نشدن و سازش‌ناپذیری و انعطاف نشان ندادن در مقابل قدرت و سلطه‌جویی‌های امریکا و امثال امریکا (بیانات در دیدار میهمانان خارجی شرکت‌کننده در مراسم سالگرد ارتحال امام خمینی^(ع)، ۱۳۷۱/۰۳/۱۳).

آنچه از کلام ایشان به دست می‌آید این است که دفاع مشروع می‌تواند در ابعاد مختلف اتفاق بیفتد که مهم‌ترین آن‌ها دفاع در بُعد فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، عزت و کرامت، و دفاع از اسلام است. مقام معظم رهبری، مدّ ظله العالی، جایی فرموده است انقلاب اسلامی از آغاز شروع نهضت اسلامی یک انقلاب مردمی بود. انقلاب هم که شروع شد انقلاب مردمی بود. جنگ را هم که بر ما تحمیل کردند. دفاع ما دفاع مردمی بود. آن کسی که می‌خواهد قضاوت کند لازم نیست مسلمان باشد. لازم نیست با ما دوست باشد. همین قدر که باانصاف باشد خواهد گفت این یک انسان باارزشی است که برای کشور خود و ملت خود و ارزش‌های خود و ناموس خود و شرف خود و دفاع مشروع به میدان جنگ می‌رود و جان خود را در معرض خطر قرار می‌دهد. این را همه آدم‌های باانصاف تصدیق می‌کنند. امروزه جمهوری اسلامی در صحنه سیاست جهانی یک خصوصیات مخصوص به خود دارد که همه دنیا هم آن را با این خصوصیات می‌شناسند. مهم‌ترین این خصوصیت استقلال و اتکا به خود است ... ما از مبارزان فلسطینی و مبارزان مسلمانان لبنان و همه مسلمانانی که از حق خود و حق مشروع خود دفاع می‌کنند پشتیبانی می‌کنیم و آن‌ها را به‌حق

می‌دانیم. ظلمی که امروز به مستضعفان جهان می‌شود نیازمند دفاع مشروع از سمت همه مسلمانان است. مسلمانان جهان باید حمایت‌های مالی و جانی خود را در راه کمک به مظلوم به کار گیرند که در واقع همان صراطی است که اسلام برگزیده و نباید زمانی که در گوشه‌ای از جهان همسایه مسلمانان زیر فشار مستکبرین جهان قرار دارد خواب بر چشم دیگر مسلمین بیاید (بیانات در جمع بزرگ بسیجیان تبریز، ۱۳۷۲/۰۵/۰۸).

با کمی درنگ به دست می‌آید که این سخنان الهام‌گرفته از آموزه‌های دینی است؛ مانند این فرمایش پیامبر اعظم (ص): «الْوَجِبُ فِي حُكْمِ اللَّهِ وَ حُكْمِ الْإِسْلَامِ عَلَى الْمُسْلِمِينَ بَعْدَ مَا يَمُوتُ إِمَامُهُمْ أَوْ يَقْتُلُ... وَ يَأْخُذُ لِلْمَظْلُومِ مِنَ الظَّالِمِ حَقَّهُ وَ يَحْفَظُ أَطْرَافَهُمْ إِلَيْهِ.» (هلالی، ۱۴۰۵، ج ۲: ۷۵۲). سخن معظم‌له در این کلام رسول خدا ریشه دارد: «يَأْخُذُ مِنَ الظَّالِمِ...». در کلامی دیگر از معصومان هم به حمایت از مظلوم در مقابل ظالم حکم شده است آنجا که پیامبر گرامی اسلام کمک به مسلمان را بالاتر از برخی اعمال واجب می‌داند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸: ۴۰۳).

مقام معظم رهبری در جایی می‌فرماید ما با استکبار سر‌آشتی نداریم و با برادران مسلمان بنای بر دوستی و رفاقت و برادری داریم؛ چون معتقدیم باید اَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ وَ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ بود. این خط مسلم جمهوری اسلامی است. ما در حمایت از مظلوم نگاه به مذهب طرف مقابل نمی‌کنیم و نکردیم. ما همان حمایتی را که از برادرانمان در لبنان کردیم، از برادرانمان در غزه هم کردیم. مسئله برای ما دفاع از هویت اسلامی است، حمایت از مظلوم است. امروز در رأس مسائل منطقه مسلمانانها مسئله فلسطین است. این برای ما مسئله اصلی است (بیانات در دیدار اعضای مجمع جهانی اهل بیت(ع)، ۱۳۹۴/۰۵/۲۶). باید بدانیم در هر گوشه‌ای از جهان که ظلم و ظالمی وجود داشته باشد بر اساس رهنمودهای رهبری مسلمانان وظیفه سنگین تری نسبت به سایر افراد دارند.

حمایت از مظلوم با اعلام همبستگی

چنان که برخی نوشته‌اند راهپیمایی در حمایت از مظلوم که یکی از مصداق‌های آشکار آن راهپیمایی روز قدس است و اکثر مردم آن را به عنوان نماد می‌شناسند نه تنها به عنوان نماد تجلی انقلاب شناخته می‌شود بلکه نهادی اجتماعی است و حمایت از مظلوم را نشان میدهد و اعلام همبستگی امت اسلامی را در مقابل مستکبران جهان به نمایش درمی‌آورد. اسلام سکوت در مقابل ظلم را نمی‌پذیرد (← جعفری، ۱۳۹۳: ۲).

در راهپیمایی، مسلمین به دنبال بیان این نکته هستند که مشکل عده‌ی قلیلی از مسلمانان در جهان مشکل همه‌ی آحاد نظام اسلامی است و راهپیمایی حرکتی است برای جلوگیری از سوءاستفاده دشمن و اینکه بدانند تعدی و تجاوز آن‌ها بی‌پاسخ نخواهد ماند. رهبر انقلاب در جایی فرمود دفاع از ملت مظلوم فلسطین و قیام شجاعانه و مظلومانه آنان وظیفه‌ی اسلامی همه‌ی ماست. امروز یک ملت مسلمان با چهره‌ی خون‌آلود از وسط میدان نبرد امت اسلامی را به یاری می‌طلبد. من فریاد آن زن فلسطینی را که در مقابل دوربین خبرنگار با صدای گرفته‌ی خود فریاد می‌زد یا للمسلمین ... از یاد نمی‌برم. در مجامع بین‌المللی باید این نکته مورد تأکید قرار گیرد که مردم بی‌دفاعی که حقوق آنان سلب شده و تحت اشغال قرار گرفته‌اند حق دارند برای احقاق حقوق خود مبارزه کنند ... ایام الله و مناسبت‌های مهم انقلاب اسلامی مایه‌ی قوام و استحکام نظام است (بیانات در مراسم گشایش کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، ۱۳۸۰/۰۲/۰۴). در تطبیق کلام ایشان با آموزه‌های اسلامی درمی‌یابیم که در مقابل ظالمان دشمن باشیم و در مقابل مظلومان یاور و حامی. كُنْ لِلظَّالِمِ خَصْمًا وَ لِلْمَظْلُومِ عَوْنًا (آمدی، ۱۴۱۰، ق: ۵۲۹).

جهاد و دفاع در حقوق

آنچه در این پژوهش مورد نظر است جهاد دفاعی است که از آن در حقوق با عنوان دفاع مشروع یاد می‌شود. این نوع دفاع بدون اجازه‌ی معصوم یا نائب خاص اتفاق می‌افتد. دفاع مشروع یا دفاع قانونی حقی است که حقوق کیفری برای اشخاص هنگام حمله افراد دیگر قائل شده است. حقوقدانان در معنای دفاع شرعی می‌گویند اعمال قوه‌ی لازم برای مقاومت در مقابل خطری نامشروع (بهشتی دامغانی، ۱۳۹۱: ۱۵ - ۱۷).

دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی

هر گاه فردی در مقام دفاع از نفس، عرض، ناموس، مال، یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هر گونه تجاوز یا خطر فعلی یا قریب الوقوع با رعایت مراحل دفاع مرتکب رفتاری شود که طبق قانون جرم محسوب می‌شود، در صورت اجتماع شرایط زیر، مجازات نمی‌شود:

الف) رفتار ارتكابی برای دفع تجاوز یا خطر ضرورت داشته باشد.

ب) دفاع مستند به قراین معقول یا خوف عقلایی باشد.

پ) خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه یا تجاوز خود فرد و دفاع دیگری صورت نگرفته باشد.

ت) توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نباشد یا مداخله آنان در دفع تجاوز و خطر مؤثر واقع نشود.

با توجه به قانون مجازات اسلامی نکته‌ای که باید گفت این است که دفاع مشروع در جایی پدید می‌آید که به جز ارتكاب جرم هیچ راه دیگری برای دفع خطر ممکن نباشد. در این صورت مدافع نه تعقیب و مجازات می‌شود نه ضامن خسارتی است که به بار می‌آید (ماده ۱۵۶ ق.م.ا).

طبق آنچه در تبصره‌های این ماده بیان شده دفاع مشروع بدون ضمان ممکن است توسط شخصی غیر از خود فرد درگیر با تهاجم باشد؛ بدین صورت که یا از نزدیکان مدافع باشد یا شخصی باشد که مسئولیت شخص مظلوم با او باشد، مثلاً پدر خانواده باشد و وظیفه دفاع از ناموس بر عهده او باشد. در موارد دیگر هم ممکن است دفاع مشروع توسط غیر اتفاق بیفتد و آن هم زمانی است که شخص درگیر با تهاجم عملاً از دفع مهاجم ناتوان باشد یا اینکه از شخص دیگری درخواست کمک کند و خودش نتواند تهاجم غیر مشروع را دفع کند.

دفاع مشروع اصلی پذیرفته شده در همه نظام‌های حقوقی است. در قوانین ایران افراد حق دفاع از جان، مال، عرض، ناموس، و آزادی خود را هنگام تجاوز یا خطر حتمی قریب الوقوع با ارتكاب رفتار دفع کننده خطر دارند، مشروط بر اینکه دفاع آن‌ها با خطر متناسب باشد.

در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی می‌خوانیم که هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجاری یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد شده لطمه‌ای وارد کند که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت است. با این حال در حقوق ایران عناوین معاف کننده‌ای هستند؛ از جمله زمانی که انسان در شرایط دفاعی قرار بگیرد و ضرری به دیگران بزند مسئولیتی به بار نمی‌آورد.

در این زمینه در ماده ۱۵ قانون مسئولیت مدنی می‌خوانیم: «کسی که در مقام دفاع مشروع موجب خسارت بدنی یا مالی شخص متعدی شود مسئول خسارت نیست، مشروط بر اینکه خسارت وارده بر حسب متعارف متناسب با دفاع باشد». در توضیح ماده برخی گفته‌اند ضرورتی ندارد ثابت شود چاره‌ای جز دفاع بدان صورت نبوده است؛ همین که احراز شود که هر انسان متعارف و معقولی نیز به جای مدافع بود چنین واکنشی از خود نشان می‌داد در واقع ما می‌توانیم دفاع را انجام بدهیم (کاتوزیان، ۱۳۹۹: ۵۹).

حقوقدانان بر آن‌اند که دفاع مشروع عموم بزه‌ها را می‌تواند تبرئه کند و مضاف بر این پاره‌ای از قوانین تبرئه‌پذیری بزه‌های قتل و جرح و ضرب را تنصیب کرده است و همین تنصیب دال بر آن است که دفاع مشروع عُنف خفیف و مجرد تهدید را به طریق اولی تبرئه می‌کند (عطار، ۱۳۷۸: ۳۳۷).

باید گفت یکی از ادله‌ای که باعث می‌شود انسان به سمت دفاع مشروع از خود و ناموس و اموالش برود وجود خطر است. وجود خطر در واقع بدین معناست که هر فعلی که موجب خطر شود امکان ایجاد بزه در آن وجود دارد. بنابراین هر گاه دادرسی عمل متعدی را در آن شرایط بر حسب مجرای عادی امور و متعارف اقدام پیش از ارتكاب بزه بشناسد به وجود خطر حکم می‌دهد.

مصادیقی که قوانین جزایی برای دفاع مشروع بیان کرده‌اند حالت‌هایی شبیه بهت‌زدگی، ترس، اضطراب، هول، هیجان، هراس، برآشفتنگی، و انفعال تعبیر شده و گفته‌اند اگر آن حالات به گونه‌ای باشد که مدافع قدرت ژرفانگری خود را از دست بدهد یا با وجود آن تسلط بر نفس مشکل باشد در این صورت امکان و احتمال دفاع مشروع وجود دارد (عطار، ۱۳۷۸: ۲۱۱ - ۲۶۶).

حقوق بشر و دفاع مشروع

امروزه بسیاری از کشورهای به‌اصطلاح غربی از حقوق بشر و حمایت از مستضعفان جهان و برائت جستن از اقدامات ظالمانه سخن می‌گویند. اما آیا قدمی در این رابطه برداشته‌اند یا برداشت آن‌ها از حقوق بشر فقط احقاق منافع خودشان است؟ آن‌طور که از شواهد و قرائن، از جمله جنایات رژیم اشغالگر در فلسطین اشغالی به‌خصوص غزه و حمایت برخی از کشورهای غربی، پیداست می‌توان گفت آن‌طور که باید و شاید با توجه به امکاناتی که دارند عملاً قدمی در راه احقاق حقوق مظلومان عالم بر نمی‌دارند و هر روز شاهد قتل‌عام مردم بی‌دفاع، از جمله مردم مظلوم سوریه و یمن و افغانستان و فلسطین، هستیم که اشک اکثر انسان‌ها را در اقصی نقاط دنیا درمی‌آورد.

باید بگوییم در قوانین حقوق بشر آمده است که همه افراد فارغ از عواملی چون نژاد، ملیت، جنسیت، مذهب، گرایش جنسی، رنگ، زبان، و غیره در برخورداری از حقوق با هم برابرند و هیچ‌گونه تمایز، ارجحیت، محدودیت، و محرومیت در بهره‌مندی از این حقوق ندارند و این حقوق قابل نقض نیستند.

با توجه به سخن بالا، حقوق بشر باید حداقل‌های انسانی را برای هر فرد حتی در دورترین نقاط این کره خاکی فراهم آورد تا بشود همان که ما در اسلام از آن سخن می‌گوییم. اصل برابری و برادری در اسلام مصداق بارز این قانون حقوق بشر است. درحالی‌که آن‌طور که به گوش می‌رسد تعداد اندکی از کشورهای ثروتمند مثلاً بعضی از داروها و واکسن‌ها را روی برخی از انسان‌های محروم زمین می‌آزمایند. آیا این همان چیزی است که هر روز دم از آن می‌زنند؟ به طور یقین پاسخ خیر است. ماده ۵۱ منشور سازمان ملل متحد مقرر می‌دارد: «در صورت حمله مسلحانه علیه یک عضو سازمان ملل متحد، تا زمانی که شورای امنیت اقدامات لازم را برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی به عمل آورد، هیچ‌یک از مقررات این منشور به حق دفاع مشروع انفرادی یا دسته‌جمعی اعضا لطمه‌ای وارد نخواهد کرد. اعضا باید اقداماتی را که در اعمال این حق دفاع از خود به عمل می‌آورند فوری به شورای امنیت گزارش دهند. این اقدامات به‌هیچ‌وجه در اختیار و مسئولیتی که شورای امنیت طبق این منشور دارد و به موجب آن برای حفظ و اعاده صلح و امنیت بین‌المللی در هر موقع که ضروری تشخیص دهد اقدام لازم را به عمل خواهد آورد تأثیری نخواهد داشت.

بر این اساس ماده ۵۱ منشور ملل متحد حق دفاع مشروع، به صورت فردی یا جمعی، را به عنوان تضمین ممنوعیت دولت‌ها از به کار بردن زور یا به عبارتی تنها استثنای ممنوعیت توسل به زور پذیرفته است و حمله مسلحانه علیه یک عضو ملل متحد را، تا زمانی که شورای امنیت اقدامات لازم را برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی به عمل آورد، نمی‌پذیرد. در منشور سازمان ملل به‌صراحت آمده است: «هیچ‌یک از مقررات این منشور به حق ذاتی و طبیعی دفاع مشروع یا دفاع از خود لطمه‌ای وارد نخواهد ساخت». البته حق دفاع مشروع ابتکار منشور نیست و فقط شرط وقوع حمله مسلحانه و نقطه پایان آن را به این قاعده افزوده است. منشور ملل متحد با اعلام ممنوعیت توسل به زور در بند ۴ ماده ۲ منشور ملل متحد به استناد ماده ۵۱ حق ذاتی دفاع مشروع، اعم از دفاع مشروع فردی یا جمعی، را به عنوان تضمین ممنوعیت توسل به زور و مقابله با حمله مسلحانه یا به تعبیری تنها استثنای ممنوعیت توسل به زور پذیرفته است.

برخی از پژوهشگران نوشته‌اند دفاع مشروع فردی حاکی از حق دولت مورد تجاوز برای دفاع از خود در برابر حمله مسلحانه است و سابقه‌ای طولانی در حقوق بین‌الملل دارد. ولی دفاع مشروع جمعی از ابداعات منشور ملل است و پیش از آن اقدامات دفاعی جمعی در روابط بین‌الملل وجود داشته که تحت عنوان دفاع مشروع جمعی خوانده نمی‌شده است. دفاع مشروع جمعی نوعی حق ذاتی دولت یا گروهی از دولت‌ها برای دفاع از دولت دیگر علیه حمله مسلحانه تا زمان اتخاذ تدابیر لازم توسط شورای امنیت جهت اعاده و حفظ صلح و امنیت بین‌المللی است (← محمدعلی پور، ۱۳۷۹: ۹۴).

نقض حقوق بشر

طبق ماده ۵ اعلامیه حقوق بشر هیچ‌کس را نمی‌توان شکنجه کرد یا مورد عقوبت با روش وحشیانه و غیر انسانی یا اهانت‌آمیز قرار داد. در حقوق ایران نیز به‌طور ضمنی همین مسئله یادآوری شده است و در اصل ۴۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

هم می‌خوانیم هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیلهٔ اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد. نویسندگان و امضاکنندگان «اعلامیه» که همواره شعار دفاع از حقوق بشر سر می‌دهند و انسان را در هر حال دارای کرامت می‌دانند کسانی هستند که شهرهای هیروشیما و ناگازاکی را در ژاپن بمباران کردند و هزاران انسان را به خاک و خون کشیدند؛ کسانی که جنایتکارترین و خونخوارترین کشور جهان، یعنی اسرائیل، را ایجاد کردند و به هر وسیلهٔ ممکن از آن دفاع و حمایت می‌کنند ... کشتار مردم بی‌دفاع عراق و افغانستان و فلسطین، زندان ابوغریب در عراق، زندان گوانتانامو، و ... ارمغان سردمداران حقوق بشر در دوران معاصر است (مصباح یزدی، ۱۳۸۸: ۹۲).

در مادهٔ ۲۲ همین اعلامیه نیز به صراحت به این نکته اشاره شده که امنیت و آزادی در همهٔ شئون حق مسلم همهٔ افراد در تمام نقاط جهان است و شخصیت و کرامت انسانی هر فرد باید رعایت شود؛ هر کس از حیث اینکه عضو جامعه محسوب است حق دارد از تأمین اجتماعی برخوردار شود و می‌تواند به کمک کوشش ملی و یاری بین‌المللی با توجه به سازمان و امکانات هر کشور از حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی که با حیثیت و تکامل آزاد شخصیت انسانی ملازمه داشته باشد بهره‌مند شود. امروزه جامعهٔ بشری باید به مسائلی از قبیل ظلم به هم‌نوعان خود اهمیت شایسته‌ای دهد. در دنیای امروز، که رسانه‌ها حرف اول را در جهان می‌زنند و افکار و عقاید مختلف را به بینندگان خود القا می‌کنند و انسان‌ها دیگر توانایی فکر کردن به مسائلی غیر از آنچه در رسانه پخش می‌شود را ندارند، به طور واضح، بر همه روشن و مبرهن است که حتی این رسانه‌ها هم در دستان قدرت‌طلبان و مستکبران جهان قرار گرفته است و باید به اصلاح آن اقدام کنند. زیرا ترسی که مستکبران در دل انسان‌ها کاشته‌اند مانع از دفاع از حقوق آن‌ها می‌شود. همان‌طور که از اندیشهٔ دفاعی مقام معظم رهبری نیز به دست می‌آید مسلمانان جهان در تمامی مراحل در دفاع علیه باطل با ایمان و توکل اعتماد خود را نسبت به پروردگار جهانیان از دست ندهند و در این صورت است که گروه‌های قلیلی در مقابل جمع کثیری با امدادهای غیبی از جانب خداوند پیروز نهایی جبههٔ حق علیه باطل می‌شوند. اگر نگاهی به سایر مواد اعلامیهٔ حقوق بشر بیندازیم آزادی‌هایی وجود دارد که در عصر حاضر عده‌ای از آن‌ها محروم مانده‌اند و همگان می‌دانند برخی کشورهای به اصطلاح متمدن، همان‌هایی که این اعلامیه را امضا کرده‌اند، آزادی و حقوق جمع کثیری از افراد جهان را پایمال کرده‌اند.

جهان بشریت هیچ روزی جنگ ۳۳ روزهٔ لبنان را فراموش نمی‌کند. چون می‌دانند مردم لبنان و سایر کشورهای خاورمیانه با آن همه محرومیت و ستم در مقابل سلطه‌گران ایستادگی کردند که آن هم خود مصداق کامل دفاع مشروع در مقابل تجاوز است. اگر بخواهیم مثال‌هایی را در رابطه با نقض حقوق بشر توسط ایالات متحدهٔ آمریکا بیاوریم به طور قطع در این پژوهش نمی‌گنجد؛ از جمله برای تأمین منابع انرژی آمریکا بیش از دویست میلیون مسلمان عراقی به دست آمریکا و هم‌پیمانان آن‌ها قتل‌عام شدند. برای استقرار آمریکا بیش از دویست میلیون نفر از مردم ویتنام کشته شدند و در عین حال این متجاوز ستمگر تمام نیروی خود را برای باوراندن ادعای حمایت از حقوق بشر در جهان و به ویژه جهان اسلام به کار گرفته است.

مقام معظم رهبری در باب حقوق بشر و کسانی که ادعای حقوق بشر را دارند فرمود آنچه در این بین از همه بدتر و زشت‌تر به چشم من آمد این حرف‌هایی بود که به عنوان دلسوزی از حقوق بشر و سختگیری به مردم از زبان این دولتمردان آمریکایی صادر شد که ما از اینکه با مردم چنین رفتار بشود مخالفیم؛ ما نگرانیم! شما نگران مردمید؟! شما چیزی به نام حقوق انسان را اصلاً قبول دارید؟! افغانستان را کی به خاک و خون کشید و هنوز هم دارد می‌کشد؟ عراق را کی زیر چکمهٔ نظامیان خودش تحقیر کرد؟ در فلسطین چه کسی به دولت صهیونیست ظالم این همه کمک سیاسی و مادی کرد؟ شما حقوق بشر می‌فهمید یعنی چه؟! به نظر من این مسئولان و سیاستمداران اروپایی و آمریکایی قدری باید شرم و حیا را هم برای خودشان وظیفه بدانند. جمهوری اسلامی پرچم‌دار حقوق انسان است. دفاع ما از مردم مظلوم در فلسطین، در لبنان، در عراق، در افغانستان، پرچم حقوق بشر به وسیلهٔ اعتقاد به اسلام، ایمان به اسلام در این کشور برافراشته شده است. ما احتیاج نداریم که برای حقوق بشر کسی ما را نصیحت کند (خطبه‌های نماز جمعهٔ تهران، ۱۳۸۸/۰۳/۲۹). می‌بینیم که مقام معظم رهبری هم به این نکته تصریح دارند که آن‌ها معنای حقوق بشر را نمی‌فهمند.

در کلامی دیگر ایشان به طور صریح وظیفهٔ ملل اسلامی را مشخص کرد و خطاب به زورگویان جهان فرمود: ما ایستادیم

پای مسئله فلسطین. هر جا دفاع از هویت اسلامی است، هر جا دفاع از مظلوم است، جمهوری اسلامی آنجا حاضر است و حاضر خواهد بود و امریکا و صهیونیسم و شبکه فاسد سیاسی مستکبران نتوانستند بر جمهوری اسلامی فائق بیایند و نخواهند توانست. ما، به توفیق الهی، در کنار ملت فلسطین ایستادیم. در کنار ملت‌های انقلاب کرده مسلمان ایستادیم. در کنار مردم مظلوم بحرین ایستادیم. در کنار همه کسانی که در مواجهه با امریکا و صهیونیسم قرار دارند ایستاده‌ایم و در این مورد از هیچ کس و هیچ قدرتی ملاحظه نمی‌کنیم (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی زنان و بیداری اسلامی، ۱۳۹۱/۰۴/۲۱).

بنابراین جمهوری اسلامی ایران و نظام اسلامی باید چند قدم مهم در رابطه با مقابله علیه دشمنان و زورگویان جهان بردارد.

قدم اول. توجه عمیق و همه‌جانبه به رهنمودهای مقام معظم رهبری از طرف همه اقدار جامعه، به‌خصوص مدیران عالی‌رتبه و کارشناسان ارشد و نظریه‌پردازان. به‌درستی که تذکرات ایشان نشان از اشراف کامل بر همه مسائل و معضلات اجتماعی دارد. در زمانی که همه نگران بحران اقتصادی بودند، ایشان از حضور تهاجم فرهنگی خبر می‌دهند. درست هنگامی که همه از قدرت امریکا هراسان بودند، ایشان با آرامش خاصی از افول دولت امریکا سخن می‌گفتند (بنیانیان، ۱۳۷۷: ۳۴).

قدم دوم. برنامه‌ریزی جامع و کامل با توجه به شرع مقدس اسلام برای خروج نیروهای بیگانه از سرزمین‌های اشغالی؛ که نیازمند هماهنگی کامل بین نیروهای انقلاب است.

یافته‌ها و نتیجه

امروزه، با توجه به پیشرفت علوم و تکنولوژی، دفاع مشروع در اسلام متفاوت از گذشته دارای ابعاد متعددی از قبیل دفاع فرهنگی، نظامی، اقتصادی، و نیز دفاع از مرزهای جغرافیایی است. در دنیای معاصر سلطه‌جویان با استفاده از علوم و امکانات پیشرفته و ثروت گسترده‌ای که در اختیار دارند فشارها و تحریم‌های شدید اقتصادی را بر ملت‌ها و به‌خصوص مسلمانان تحمیل می‌کنند. بر اساس مبانی روشن دینی، جوامع اسلامی باید با همه توان در برابر آنان مقاومت کنند.

بر این اساس جمهوری اسلامی ایران، به عنوان الگویی پیشرو، دفاع مشروع و حمایت از مظلوم را وظیفه اصلی خود می‌داند و رهنمودهای رهبری در حوزه دفاعی نیز همین را تأیید می‌کند و حمایت از مستضعفان جهان در مقابل متجاوزان را مورد تأکید قرار می‌دهد.

امروزه مردان و زنان و کودکان مظلوم غزه و دیگر شهرهای فلسطین، یمن، سوریه، لبنان، عراق، افغانستان، و ... نیازمند یاری مسلمانان بلکه آزاداندیشان عالم برای دفاع مشروع از خود هستند.

دفاع از جان، مال، آبرو، مرزهای جغرافیایی، و ... بر اساس خرد و فطرت و مبانی دینی از حقوق هر انسانی است و بر حسب قوانین بین‌المللی نیز مشروع است. پیشنهاد این پژوهش آن است که معاونت حقوقی ریاست محترم جمهور یا وزارت امور خارجه با رای‌زنی با دیگر نهادهای حقوقی کشور و نیز نهادهای حقوقی و دغدغه‌مند دیگر کشورهای اسلامی با ایجاد همگرایی بین کشورهای مستقل در سازمان ملل تلاش کنند نهادهای بین‌المللی و حقوق بشری - از قبیل سازمان ملل متحد و زیرمجموعه‌های آن، مانند شورای حقوق بشر و کمیساری حقوق بشر - را اقناع کنند تا با پیروی از مبانی و توصیه‌های ارزشمند اسلام و نیز رهنمودهای مقام معظم رهبری با هدف حمایت و پاسداشت از حقوق بشر برای برقراری امنیت فراگیر و پایدار مبتنی بر عدالت در جهت احقاق حقوق همه انسان‌ها و دفاع از مظلوم و محکومیت متجاوز و مجازات اشغالگر با صرف‌نظر از وابستگی به قدرت‌های استکباری، نژاد، زبان، مذهب، و ملیت اقدام به تنظیم معاهده‌ای بین‌المللی یا قطعنامه‌ای الزام‌آور با تضمین‌های عملی مبنی بر محاکمه و محکومیت متجاوز و حامیان آن مبنی بر جبران خسارات وارده کنند. همچنین پیشنهاد می‌شود سازمان ملل متحد، شورای امنیت، و دیگر سازمان‌های بین‌المللی در پاسداشت حقوق بشردوستانه و به‌طور خاص حق مردم مظلوم فلسطین، لبنان، یمن و هر کشور دیگری در دفاع مشروع از سرزمین خود در برابر اشغالگران و مهاجمان را به رسمیت بشناسند و اشغالگری و تهاجم را محکوم کنند و با اتخاذ راهکارهای عملی مانع از جنایات بیشتر در فلسطین اشغالی و لبنان و یمن شوند و اشغالگران و مهاجمان را وادار به واگذاری سرزمین‌های اشغالی به صاحبان اصلی آن و توقف حملات جنایتکارانه و ترک تهاجم بی‌منطق کنند.

منابع

- قرآن کریم
- ابن عابدین، محمدامین بن عمر بن عبدالعزیز (۱۴۰۷ ق). ردالمحتار علی الدر المختار فی شرح تنویر الابصار. بیروت: دار الفکر.
- ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ ق). مقاییس اللغه. قم: مرکز النشر مکتب الإعلام الإسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق). لسان العرب. ج ۳. بیروت: دارصادر.
- ابوزهره، محمد (۱۴۰۱ ق). المجتمع الإنسانی فی ظل الإسلام. عربستان: الدار السعودیه للنشر و التوزیع.
- اعلامیه جهانی حقوق بشر (مصوب ۱۹۴۸ م).
- آصفی، محمدمهدی (۱۳۷۹). الجهاد. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ ق). غرر الحکم و درر الکلم. ج ۲. قم: دار الکتب الاسلامی.
- بابایی، احمدعلی (۱۳۸۶). برگزیده تفسیر نمونه/ مکارم شیرازی. تهران: دار الکتب الاسلامی.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱ ق). صحیح بخاری. چاپ محمد ذهنی افندی. استانبول.
- بنیانیان، حسن (۱۳۷۷). پنج گام به سوی دفاع فرهنگی. فرهنگ کوثر، ۱۸، ۳۴.
- بهشتی دامغانی، ابراهیم (۱۳۹۱). دفاع مشروع در فقه اسلامی. قم: مرکز فقهی ائمه اطهار^(ع).
- جعفری، علی (۱۳۹۳). جامعه‌شناسی راهپیمایی ۲۲ بهمن. تهران: سوره مهر.
- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البيت^(ع).
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳). رساله آموزشی ۱. تهران: دفتر نشر آثار رهبری.
- حسینی همدانی، سید محمد (۱۴۰۴ ق). انوار درخشان فی تفسیر القرآن. تهران: کتاب‌فروشی لطفی.
- حسینی، ابوالقاسم (۱۳۸۲). جهاد و حقوق بین‌الملل. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- حلی (علامه)، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (۱۴۱۰ ق). إرشاد الأذهان إلی أحكام الإیمان. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- _____ (بی تا). تحریر الأحكام الشرعیه علی مذهب الإمامیه. مشهد: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- حلی (محقق)، نجم‌الدین جعفر بن حسن (۱۴۱۸ ق). المختصر النافع فی فقه الإمامیه. قم: مؤسسه المطبوعات الدینیّه.
- حقیقت پور، حسین، (۱۳۹۹). دفاع مشروع و بازدارنده از منظر حقوق بین‌الملل اسلامی، فقه و اصول، شماره دوره، ۵۲، شماره، ۱۲۰، صص، ۳۵-۵۶.
- سلامی، حسین و یداللهی، رضا (۱۳۹۶). ارائه الگوی دفاعی حاکم بر اندیشه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظلّه العالی). مطالعات استراتژیک، ۱۵، ۶۹-۵-۳۲.
- چمنی، ساسان، ریاضی، وحید، (۱۴۰۱). بررسی و مقایسه دفاع مشروع از نگاه اسلام و حقوق بین‌الملل، نشریه علمی سیاست دفاعی، دوره ۳۲، شماره ۱۲۲، صص ۱۱۷-۹۷.
- شهید اول، محمد بن مکی (۱۴۱۷ ق). الدروس الشرعیه فی فقه الإمامیه. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۴۱۳ ق). مسالک الأفهام إلی تنقیح شرائع الإسلام. قم: مؤسسه المعارف الإسلامیه.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. ج ۵. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰). ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: فراهانی.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۷ ق). المبسوط فی فقه الامامیه. ج ۳. تهران: المکتبه المرتضویه لإحياء الآثار الجعفریه.
- _____ (۱۴۱۴ ق). الأمالی. قم: دار الثقافه.

- ظریف، محمدجواد، آهنی امینه، محمدف (۲۰۱۲) مشروعیت کاربرد زور در روابط بین الملل یا نقض مکرر منشور ملل متحد، تحقیقات سیاسی و بین المللی، دوره، ۱۲، شماره ۴، صص ۴۱-۸۲.
- عزام، عبدالرحمن (۲۰۱۸ م). *الرساله الخالده*.
- عطار، احمد عبدالغفور (۱۳۶۸). *الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیه*. تهران: افست تهران.
- عطار، داوود (۱۳۷۸). *دفاع مشروع و تجاوز از حدود آن*. تهران: باز.
- علی پور، فریده (۱۳۷۹). *دفاع مشروع در حقوق بین الملل (با توجه به جنگ عراق علیه ایران)*. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲).
- قانون مسئولیت مدنی (مصوب ۱۳۳۹).
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳). *تفسیر نور*. چ ۱۱. تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
- قریشی کرین، سید حسن (۱۳۸۸). *جهاد و دفاع از دیدگاه میرزای قمی با مقایسه آرای فقهی امام خمینی*. حضور، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۹). *وقایع حقوقی*. چ ۵. تهران: گنج دانش.
- کرم زاده، سیامک، (۱۳۸۲). *تروریزم و دفاع مشروع در حقوق بین الملل*، مجله پژوهش های حقوق تطبیقی دوره ۷، شماره ۱، صص ۱۶۵-۱۸۰.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق). *الکافی (ط - الإسلامیه)*. چ ۴. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- گیلانی، عبدالرزاق (منسوب به امام جعفر صادق (ع)) (۱۴۰۰ ق). *مصباح الشریعه*. بیروت: اعلمی.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). *بحار الأنوار*. چ ۲. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۸). *نگاهی گذرا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ع).
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۲). *مجموعه آثار استاد شهید مطهری*. قم.
- مغنیه، محمدجواد (۱۳۷۸). *ترجمه تفسیر کاشف*. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- موسوی همدانی، سید محمدباقر (۱۳۷۴). *ترجمه تفسیر المیزان*. چ ۵. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- میوهیان، میلاد (۱۳۹۷). *بررسی حقوقی دفاع مشروع در حقوق جزای ایران*. تهران: قانون یار.
- نجفی، محمدحسن بن باقر (۱۳۶۳). *جواهر الکلام فی شرح شرایع الإسلام*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- هاشمی، سید محمود (جمعی از پژوهشگران زیر نظر سید محمود هاشمی شاهرودی) (۱۴۱۷ ق). *معجم فقه الجواهر*. بیروت: الغدیر للطباعه و النشر و التوزیع.
- هلالی، سلیم بن قیس (۱۴۰۵ ق). *کتاب سلیم بن قیس الهمالی*. قم: الهادی.
- هندی، علاءالدین علی بن حسام (۱۳۶۸). *کنز العمال*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

The Holy Quran

Abu-Zuhra, M. (2023 A.H.). *Al-Mujtama Al-Insani fi Zell al-Islam*. Arabia: Al-Dar Al-Saudiya le al-Nashr & Al-Tawzie. (in Arabic)

Alipour, F. (2001). *Defaa Mashrou dar Huqouq bayn al-Melal (Regarding the Iraq War against Iran)*. Tehran: Daftar Mutalaat Siyasi wa bayn al-melali. (in Persian)

Amudi, A.W. M. (1990 A.H.). *Ghurur al-Hekam and Durar al-Kalem*. second edition. Qom: Dar al-Kutub al-Islami. (in Arabic)

Asefi, M.M. (2001). *Al-Jihad*. first edition. Qom: Islamic Propagation Office. (in Arabic)

Attar, A. A.Gh. (1990). *Al-Sahaha: Taaj al-Lugha and Sahaha al-Arabiyya*. Tehran: Offset Tehran. (in Arabic)

Attar, D. (2000). *Defaa Mashrou wa Tajawuz az hudoud Aan*. Tehran: Baaz. (in Persian)

Babaei, A.A. (2008). *Selected Tafsir Nemouneh/ Makarem Shirazi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islami. (in Persian)

Beheshti Damghani, I. (2013). *Defaa Mashrou Dar Feqh e-Islami*. Qom: Markaz e-Feqhi Aemeh Athar (peace

- be upon them). (in Persian)
- Bukhari, M. I. (1981 A.H.). *Sahih Bukhari*. Istanbul: Muhammad Zehmi Afandi. (in Arabic)
- Bunyanian, H. (1999). Panj Gam Be Souye Defaa e-Farhangi. *Farhang Kausar*, 18, 34. (in Persian)
- Ezzam, A.R. (2018). *Al-Risalah al-Khaleda*. (in Arabic)
- Gilani, A.R. (attributed to Imam Jafar Sadiq (peace be upon him)) (1980A.H.). *Misbah al-Sharia*. Beirut: Alami. (in Arabic)
- Hashemi, S. M. (a group of researchers under the supervision of Shahroudi Seyyed Mahmoud Hashemi) (1417 A.H.). *Mu'jam Fiqh al-Jawahir*. Beirut: Al-Ghadir Li al-Tebaah wa Al-Nashar and Al-Tawzii. (in Persian)
- Helali, S. Q. (1985A.H.). *Ketabe Salim bin Qais al-Hilali*. Qom: Al-Hadi. (in Arabic)
- Helli (Allameh), H. Y. M. A. (n.d.). *Tahrir al-Ahkam al-Sharia Madhhab Al-Imamia*. Mashhad: Muassesa Aal Al-Bayt (peace be upon them). (in Arabic)
- Helli (Allameh), H. Y. M.A. (1990 A.H.). *Irshad al-Azhan ela Ahkam Al-Iman*. Qom: Daftar Intesharat Islami. (in Arabic)
- Helli (Mohaqq), N. J. H. (1997 A.H.). *Al-Mukhtasar al-Nafi Fi Fiqh al-Imamiya*. Qom: Al-Matbbout Al-Diniya. (in Arabic)
- Haghighatpour, Hossein (2019) Legitimate and Deterrent Defense from the Perspective of Islamic International Law, Jurisprudence, 52 Issue No. ۱۲۰, pp. 35-56 and Principles, Volume No
- Chamani, Sasan, Raazi, Vahid, (2023). Study and comparison of legitimate defense from the perspective of Islam and international law, Scientific Journal of Defense Policy, Volume 32, No. 122, pp. 97-117. Hendi, A. A. H. (1990). *Kanz al-ummal*. Beirut: Dar Ehya al-Tarath al-Arabi. (in Arabic)
- Hosseini Hamadani, S. M. (1984 A.H.). *Anwar Derakhshan fi Tafsir al-Qur'an*. Tehran: Ketab fouroushi Lotfi. (in Persian)
- Hosseini Khamenei, S. A. (2015). *Resaleh Aamouzesht 1*. Tehran: Daftar Nashre Aasar Rahbari. (in Persian)
- Hosseini, A.Q. (2004). *Jihad & Huqouq Bain Al-Melal*. Tehran: Pazhouheshgah Farhang & Andisha Islami. (in Persian)
- Zarif, Mohammad Javad, Ahani Amineh, Mohammad (2012). The Legitimacy of the Use of Force in International Relations or the Repeated Violation of the United Nations Charter, Political and International Research, Volume 12, Number 4, pp. 41-82. Hurr Ameli, M. H. (1989 A.H.). *Wasa'el al-Shia*. Qom: Muassesh Aal Al-Bayt (peace be upon them). (in Arabic)
- Ibn-Aabedin, M.A. U. A.A. (1987 A.H.). *Radd al-Muhtar ala al-Durr al-Mukhtar Fi Sharh Tanweer al-Absar*. Beirut: Dar al-Fikr. (in Arabic)
- Ibn-Faris, A. F. (1984 A.H.). *Maqaiis al-Lughah, first edition*. Qom: Markaz al-Nashr Maktat al-Aalam Al-Islami. (in Arabic)
- Ibn-Manzour, M. M. (1994 A.H.). *Lesan al-Arab*. third edition. Beirut: Dar al-Sader. (in Arabic)
- Jafari, A. (2015). *Jameh shenasi Rahpeymaei 22 Bahman*. Tehran: Surah Mehr. (in Persian)
- Karamzadeh, Siamak, (2003). Terrorism and legitimate defense in international law, Journal of Comparative Law Research, Volume 7, No. 1, pp. 165-180. Katouzian, N. (2021). *Vaqaye Huqouqi*. fifth edition. Tehran: Ganj Danesh. (in Persian)
- Kulaini, M. Y. (1987A.H.). *Al-Kafi*. 4th edition. Tehran: Daar al-Kutub al-Islami. (in Arabic)
- Maghnieh, M.J. (2000). *Translation of Tafsir Kashif*. Qom: Intesharat Daftar Tblighate Islami Hawzeh Elmieh Qom. (in Persian)
- Majlesi, M.B. (2025 A.H.). *Bihar al-Anwar*. second edition. Beirut: Daar Ihya Al-Tarath al-Arabi. (in Arabic)
- Makarem Shirazi, N. (1996). *Tafsir Nemouneh*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islami. (in Persian)
- Misbah Yazdi, M.T. (2010). *Negahi Gozaraa be Huqouq Bashar az Didgahe Islam*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute(RA). (in Persian)
- Motahari, M. (1994). *Majmoueh Aathar Ustad Shahid Motahari*. Qom. (in Persian)
- Mousavi Hamedani, S. M.B. (1996). *Translation of Tafsir al-Mizan*. 5th edition. Qom: Daftare Intesharat Islami. (in Persian)
- Myveh Yan, M. (2019). *Barrasie Huqouqi defaa Mashrou dari Huqouqe Jazaye Iran*. Tehran: Qanun-Yar. (in Persian)
- Najafi, M.H. B. (1985). *Jawaher al-Kalaam fi Sharhe Sharaye al-Islam*. Beirut: Dar Ehya al-Turath al-Arabi. (in Arabic)
- Qanoun Masouliat Madani (approved 1961). (in Persian)
- Qanoun Mujazaat Islami (approved 2014). (in Persian)
- Qaraati, M. (2005). *Tafsir Noor*. 11th edition. Tehran: Markaz Farhangi Dars haei Az Qur'an. (in Persian)
- Qurayshi Kirin, S. H. (2010). Jihad and Defaa az didgah Mirzaye Qommi ba moqayese Aaraaye Feqhi Imam Khomeini. *Nashryeh Huzour*, Muaseseh Tanzim wa Nashr Imam Khomeini. (in Persian)

- Salami, H. & Yadollahi, R. (2018). Eraaeh Olgouye Defaei Hakem Bar Andishehaye Imam Khamenei (May God extend his high shadow). *Nashria Mutalat Strategic*, 15, 69, 5-32. (in Persian)
- Chamani, Sasan, Raazi, Vahid, (2023). Study and comparison of legitimate defense from the perspective of Islam and international law, *Defense Policy*, Volume 32, Number 122, pp. 97-117.
- Shahid Awwal, M. M. (1996 A.H.). *Al-Droos al-Shareiya fi fiqh al-Imamiya* Daftar Intesharat Islami. Qom. (in Arabic)
- Shahid Thani, Z. A. (1993 A.H.). *Masalek al-Afham ela Tanqih Sharia al-Islam Muassesa al-Maaref al-Islamia*. Qom. (in Arabic)
- Tabarsi, F. H. (1982). *Translation Of Majma al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Tehran: Intesharat Farahani. (in Arabic)
- Tabatabaei, S. M.H. (1996 A.H.). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. 5th edition. Qom: Daftar Intesharat Islami. (in Arabic)
- Tousi, M. H. (1993 A.H.). *Al-Amali*. Qom: Dar al-Thaqfah. (in Arabic)
- Tusi, M. H. (2008 A.H.). *Al-Mabusut fi fiqh al-Imamiyah*. third edition. Tehran: al-maktaba al-Murtazawiyya le-Ihya al-Aathar al-Jafaria. (in Arabic)
- Universal Declaration of Human Rights (adopted in 1948). (in Persian)